

РЕЦЕНЗІЯ

УКРАЇНСЬКА_ІНФОРМАЦІЙНА_БЕЗПЕКА

Жиленко І. Р. та ін. Українська інформаційна безпека: філологічний складник = Ukrainian Information Security: Philological Component : монографія ; за заг. ред. В. О. Садівничого. Суми : Сумський державний університет, 2024. 180 с.

Кожна нова епоха обумовлює власні вектори розвитку інформаційного суспільства в цілому та наукової думки зокрема. В основі колективної монографії «Українська інформаційна безпека: філологічний складник» – дослідження науковців кафедри журналістики та філології Сумського державного університету Ірини Жиленко, Олени Бондаренко, Олени Іщенко, Алли Ярової та іноземного автора Стефана Бреннера.

Рецензована монографія має чітко продуману структуру, спрямовану на всебічне висвітлення теми інформаційної безпеки в Україні у трьох головних вимірах – медіа, література, мова. У передмові до видання Голова правління Сумської обласної організації Національної спілки журналістів України Володимир Садівничий зазначив, що монографія задумувалася як «прагнення дати певний рівень підготовки у сфері інформаційної безпеки та, відповідно, допомогти факти, інформацію, емоції тощо перетворювати на цілісне й упорядковане знання» (с. 8–9). Тому мислення – як основа психічної діяльності людини, від якої залежить усе її життя, як найвища форма відображення реальності та свідомої цілеспрямованої діяльності і склало основу усіх трьох розділів монографії: «Філологічний складник інформаційної безпеки: медіамислення», «Філологічний складник інформаційної безпеки: літературомислення», «Філологічний складник інформаційної безпеки: мовомислення».

Перший розділ складають наукові розвідки «Information and hybrid warfare in the regional and international context» (Алла Ярова) та «A match made in hell: how conspiracy theories and times of crisis collaborate to set societies on fire» (Стефан Бреннер).

У центрі дослідницького інтересу Алли Ярової – проросійська дезінформація у телеграм-каналах, орієнтованих на Німеччину та особливості українських місцевих медій. Відповідно розвідка акцентує увагу на інформації як складникові сучасних гібридних воєн. Спираючись на актуальні праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, авторка досліджує наратив не стільки як знаряддя м'якої сили, скільки як загрозу національній інформаційній і не тільки безпеці, яку не можна усунути кінетичними засобами, оскільки наратив діє у когнітивному просторі. Відповідно вона порушує проблему соціальної стійкості до ворожих наративів і формування власного воєнного наративу.

Алла Ярова також описує зміни в роботі сумських регіональних онлайн-медіа і друкованих медіа у перші дні повномасштабної війни, а також тактику, до якої вдавалися редакції, опинившись у нових інформаційних реаліях, зокрема в окупації. Вона приділяє увагу й законодавчому аспекту інформування, наприклад, дотриманню норм Закону України «Про телебачення та радіомовлення» щодо обсягів українськомовного продукту в мовленні регіональних теле- та радіокомпаній протягом 2015–2021 років, розглядає важливі зміни в українському законодавстві щодо обмеження інформації в умовах війни.

Те, як діють ворожі наративи, продемонстровано на прикладі соціального месенджера Телеграм. Авторка разом з німецькими дослідниками вивчала особливості маніпулювання інформацією в соціальних мережах, зокрема досліджувала висвітлення російсько-української війни в телеграм-каналах, орієнтованих на російськомовну аудиторію Німеччини. Як наслідок виявлено проросійські телеграм канали, що поширювали дезінформацію про війну в Україні чи маніпулювали

громадською думкою Німеччини, загострюючи внутрішнє протистояння в країні, викликаючи невдоволенням чинною владою через воєнну підтримку України.

У полі зору німецького медіадослідника Стефана Бреннера – наративи, ґрунтовані на теорії змови. Він вивчає дезінформацію у соціальних мережах та її вплив на суспільство. Отже, у своїй науковій розвідці Стефан Бреннер намагається висвітлити питання кращого розуміння природи теорій змови та їх відмінностей від різних типів неправдивої інформації. Автор зазначає, що у західній популярній культурі та художній літературі часто використовуються теорії змови як наративний інструмент, незалежно від жанру чи середовища. До прикладу згадуються «Дракула» Брема Стокера, «Маятник Фуко» Умберто Еко, такі блокбастери, як «Матриця» та її подібні. Однак теорії змови виступають у ролі не тільки сюжетного засобу для розваг, вони також є інструментом для тих, хто прагне поширювати дезінформацію, виправдовуючи дії вандалізму та насильства, терористичних актів, убивств, а також геноциди і війни. Стефан Бреннер шукає відповіді на питання: Які явища охоплюються терміном «теорії змови»? Чим теорії змови відрізняються від інших форм дезінформації? Якими бувають наслідки віри в теорії змови? (с. 59).

Щоб відповісти на ці запитання, автор спочатку розповідає про справжні змови, а потім описує різні прояви дезінформації, тобто інформації про удавані змови, окремо зупиняючись на впізнаваних, повторюваних характеристиках теорій змови. Загалом розділ має мультидисциплінарний, оглядовий характер. Далі науковець наводить деякі конкретні приклади випадків, коли теорії змови призвели до реальних небезпечних наслідків.

Другий розділ, який стосується літературомислення, теж складають дві наукові розвідки – «Інформаційна безпека як ключовий маркер художньо-публіцистичної спадщини письменників еміграції» (Ірина Жиленко) і «Художнє відображення ідей інформаційної безпеки в сучасній українській прозі» (Олена Іщенко).

Професорка кафедри журналістики та філології Сумського державного університету Ірина Жиленко вивчає малі жанри в українській та російській еміграційній прозі міжвоєнного двадцятиліття, а отже її частина роботи ґрунтується на відкритті авторами історичної правди, яка й стала основою у найрізноманітніших жанрах художньої прози, публіцистики й мемуаристики. У її дослідженні розглядаються питання інформаційної безпеки у творчій спадщині письменників-емігрантів, йдеться про «ефект художньої правди».

Новаторським явищем ХХ ст. став документалізм, який склав «цілий пласт художньо і культури» і тісно прив'язаний до катастрофічної реальності століття. Подібний синкретизм, на думку О. Зверева, варто визнати важливою ознакою культури ХХ ст. «Сутність справи тут, звичайно, не в жанровій дифузії і не у взаємовпливах, а в тій спорідненості принципів, яка – при всіх численних світоглядних, естетичних, індивідуальних та інших розбіжностях – надає певну єдність ХХ ст. як особливій літературній епосі», – зазначав дослідник.

На прикладі правдивих творів письменників, які зазвичай були свідками й часто учасниками кривавих подій, у дослідженні представлені різні теми: Жовтневий переворот і визвольні змагання, Голодомор, світові війни, стан безґрунтя і розгубленості вигнання тощо. Особливу увагу у розвідці Ірини Жиленко приділено розвитку українського слова, шевченківським мотивам і засудженню варварських методів Московії по відношенню до України. Для підтвердження цього залучені твори публіцистів і письменників – Галини Журби і Віри Смереки (розділ «Ах, як стогнали ми, як плакали в вигнанні...»), Дмитра Донцова і Євгена Маланюка (розділ «Стійте всіма силами за Україну...»), Василя Короліва-Старого, Михайла Лавренка, Петра Північного (розділ «Записуем події кров'ю серця...»), Антіна Чекмановського та Олеся Бабія (розділ «Прокляття війні!»), Остапа Грицяя, Богдана Лепкого, Юрія Липи, Юрія Косача, Лесі Верховинки (розділ «Живе слово Шевченка»), Дмитра Тягнигора, Петра Карпенка-Криниці, Леоніда Мосендза (розділ «Під жовто-блакитними

прапорами»), Олександра Олеся (розділ «Як?! Всесоюзної мови не знаєте?!») та багатьох інших письменників.

Авторка наголошує, що українські патріоти вважали своєю місією писати у різних жанрах документи історії і висвітлювати правду, якою б гіркою вона не була, бо висвітлення теми інформаційної безпеки з суто філологічної сторони – це своєрідна перепустка України у безпечне майбутнє. Письменники еміграції залишили такий спадок, який ще довгі роки будуть «відкривати» українці, для яких інформаційна безпека – перш за все у тому, щоб не повторювати помилок минулого.

У розділі «An Artistic representation of information security ideas in the contemporary Ukrainian prose» на матеріалі романів М. Дочинця, С. Жадана, Є. Стеблівського та трилогії-антиутопії Ю. Щербака доктор філософії Олена Іщенко проаналізувала особливості художнього осмислення поняття інформаційної безпеки та її основних принципів, спрямованих на поширення достовірної інформації та її захисту від руйнівного впливу негативних чинників.

Принцип антропоцентризму у літературному тексті зумовлює акцентуацію на зображенні внутрішнього світу особистості у контексті історичних, суспільних, політичних реалій. Оскільки з початком війни посилілися ворожі Україні наративи, що спричиняють спотворення реальних фактів та образу сучасного українця, виникла нагальна потреба протидії пропаганді країни-агресорки. У сучасній вітчизняній літературі існує низка творів, присвячених цій проблематиці. У розділі «Художнє відображення ідей інформаційної безпеки в сучасній українській прозі» на матеріалі романів «Вічник», «Світован», «Мафтей», «Діти папороті» М. Дочинця, «Інтернат» С. Жадана, «Лють» Є. Стеблівського та трилогії-антиутопії «Час...» Ю. Щербака проаналізовано особливості художнього осмислення поняття інформаційної безпеки та її основних принципів, спрямованих на поширення достовірної інформації та її захисту від руйнівного впливу негативних чинників. Авторка наголошує, що художня література завдяки естетичній, пізнавальній, інформативній, виховній, проповідницькій, морально-етичній функціям була і залишається одним із головних чинників формування світоглядних орієнтирів людини ХХІ століття. У розділі проаналізована специфіка героя-мудреця, героя-письменника, героя-воїна, героя-лідера, які долають негативні впливи тоталітарної системи завдяки апеляції до національних і родинних традицій, розпочинають нелегкий шлях самовдосконалення та самоідентифікації як захисника, господаря, людини.

Третій розділ, присвячений мовомисленню, складає роботу науковиці Олени Бондаренко під назвою «Девальвація та двоїстість значення слів як ключові аспекти філологічної складової інформаційної безпеки медіаповідомлення».

Вона справедливо зазначає, що в умовах сучасного цифрового світу інформаційні потоки непередбачувано розширюються, а вплив комунікаційних технологій на суспільство є неабияким. Кожна нова епоха обумовлює свої вектори розвитку інформаційного суспільства в цілому та наукової думки зокрема. В основі дослідження Олени Бондаренко – увага до слова як основного засобу впливу на свідомість людини, адже 20-ті рр. ХХІ століття характеризуються посиленою увагою людства до екологічного споживання інформації, яка на сьогодні не є дефіцитним продуктом, яким вона була ще кілька десятиків років тому. Масовість, швидкість поширення, усвідомлення рівня загроз інформаційному обміну між суб'єктами соціуму зумовили виникнення понять «інформаційна безпека», «інформаційна гігієна». Ці терміни є багатоаспектними. Предметом вивчення було обрано лише один із аспектів – філологічний, адже передача думки, тобто інформації, завжди безпосередньо пов'язана з точністю її словесного відтворення. Добір слів зумовлюється їхнім змістом, майстерністю того, хто користується мовою, чуттям мови.

У частині розвідки Олени Бондаренко обґрунтовано зміст та походження поняття «девальвація слова», основні причини її виникнення. Також з'ясовано, як «двоїстість» пов'язана із суб'єктивним та об'єктивним значеннями слова. У поняття двоїстості авторка послідовно вкладає два основні принципи – нейтральне значення слова і те,

який зміст у нього вкладає мовець. Адже увага до слова – це один із основних чинників, на яких ґрунтується успіх визначних маніпуляторів та пропагандистів. Дослідниця розглядає основні стратегії впливу медіаповідомлень на маси за допомогою слова, аналізує основні функції слів-тригерів, деструктивних слів у медіаповідомленнях.

Таким чином, монографія є, безумовно, актуальним і своєчасним виданням, яке заслуговує на високу оцінку та гідне пошанування читачів через нестандартний підхід авторів до надважливої у сучасному українському медіапросторі теми.

Володимир Звиняцьковський,
доктор філологічних наук,
Університет Масарика, Чеська Республіка